

המלחמה באוקראינה – תובנות ולקחים עיקריים

בפברואר 2022, אחרי עשור של עימות שבא לידי ביטוי בלחימה מתמשכת בעצימות נמוכה בדרום מזרח אוקראינה, ולאחר חודשים רבים של עלייה הדרגתית במתיחות ביניהן, פלשה רוסיה לאוקראינה. הציפייה הכללית הייתה שאוקראינה תובס במהרה, אולם הם חשבו אחרת ונערכו בהתאם – לא נכנעו ולא הובסו, אלא ניהלו מגננה עקשנית.

בשבועיים הראשונים איבדו האוקראינים שטח השווה פי חמישה בערך מכל שטחה של ארץ ישראל בין הירדן לים התיכון, אך המשיכו להילחם וכעבור כחודש וחצי הצליחו להסיג את הצבא הרוסי מחלק ניכר מהשטח שכבש בתנופת המתקפה הראשונה. המתקפה הרוסית תוכננה להתבצע כ"מבצע מיוחד" שיימשך שבועות מספר, במטרה להחליף את הממשלה האוקראינית הנוטה להתקרב ל"עולם המערבי" ולהביא את ברית נאט"ו עד לשעריה של רוסיה בממשלה ידידותית לרוסיה, ובה בעת לכבוש מידי אוקראינה שטח ניכר במזרחה. בפועל היא הפכה למלחמה גבוהת עצימות ממושכת, שסיימה אינו נראה באופק בשלב זה.

עקב משמעותה הקריטית של המלחמה לביטחון הקיבוצי של אירופה וחשיבותן של רוסיה ואוקראינה לכלכלה העולמית, ההתערבות המהירה של מדינות נאט"ו לסייע לאוקראינה בממון, בציוד צבאי ואזרחי ובהכשרה צבאית ובהטלת עיצומים כלכליים

נגד רוסיה (אם כי לפחות בינתיים נמנעות לשלוח כוחות שישתתפו בלחימה עצמה), משפיעה על כל יתר העולם במישרין ובעקיפין. רוסיה פנתה לכמה מדינות, ובראשן איראן וקוריאה הצפונית, כדי לרכוש אמצעים שהיא מתקשה לייצר בקצב הנדרש עבור צבאה. כמו כן היא נעזרת בסין, בהודו ובמגוון מדינות ברחבי אסיה ואפריקה, כדי לעקוף את העיצומים שהטילו עליה מדינות נאט"ו.

המלחמה מוטטה כמה וכמה מהנחות היסוד בתרבות המערבית בנוגע למציאות המדינית בעולם בכלל, לתפקיד המלחמה במסגרת היחסים הבין-לאומיים ולמאפייני תופעת המלחמה בפרט. דפוס חשיבה אלה התפתחו לאחר מלחמת העולם השנייה, והואצו אחרי קריסת ברית המועצות ובמהלך התקופה של השלטנות המערבית ביחסים הבין-לאומיים שבאה בעקבותיה. הנחת היסוד הראשית שקרסה הייתה שעקב השתנות התרבות העולמית לא יתרחשו יותר מלחמות גבוהות עצימות ורבות נפגעים בין מדינות הנלחמות על שטח באמצעות תמרונים ממוכנים, לוחמת שוחות ועוצמות אש גבוהות של צבאות גדולים המתקיימים בזכות ייצור רבתי של נשק ואמצעים נוספים (מה שכונה "מלחמות עידן התעשייה"). מהנחות עבודה מרכזית זו נבעו הנחות מרכזיות נוספות על מאפייני המלחמות שכן יתרחשו, על מטרותיהן המדיניות ותועלתן להשגת מטרות אלה, ועל היעילות והמועילות של מגוון טכנולוגיות חדשות ושיטות לחימה ותיקות וחדשות בניהול המלחמות.

גיליון זה מרכז מאמרים על סוגיות שקשורות בהתנהלות המלחמה – מדיניות, כלכליות וצבאיות, ואשר בנוגע לחלקם נדרשת ישראל להפיק לקחים לעצמה. המאמרים אינם מכוונים ואינם מתיימרים לתאר את כל מה שקרה עד כה במלחמה הזו, לנבא את מה שיקרה בהמשך או לכסות את כל מה שאפשר ללמוד מאופן התנהלותה.

שני משפטי אזהרה שחייבים ללוות את הקורא בקריאת המאמרים:

◆ **המלחמה טרם הסתיימה**, ולפחות כפי שהיא מתפתחת כרגע נראה שגם לא עומדת להסתיים בקרוב, אלא אם תתרחש תפנית מדינית או צבאית מהותית – קריסה מדינית מבפנים של אחת המדינות היריבות, או קריסה רבתי בנחישות הלוחמים בשני הצבאות או בנכונות המדינות התומכות בהן להמשיך בתמיכתן. אלה לא תפניות בלתי אפשריות, אבל לפחות על פי המידע הקיים כרגע הן אינן סבירות בעת הקרובה.

◆ **המידע הזורם אלינו מהלחימה אינו אמין בעליל**. שני היריבים שולטים ברוב המידע המופץ, שניהם משחררים רק מידע שמועיל לסיפור אותו הם רוצים לספר, ומידע זה לעתים חשוד בטיבו מאי דיוק עד שקרים מוחלטים. רוב המידע המופץ בתקשורת המערבית הממסדית והחברתית הוא תעמולה אוקראינית שנמסרת כמעט ללא שום פקפוק או בקרה.

גם המקורות הרשמיים של מדינות המערב מפרסמים בעיקר מסרים ופחות מידע גולמי – וגם הם לעתים מהדהדים את

התעמולה האוקראינית, תוך מטרה להשפיע על תוצאות המלחמה. בתחילת המלחמה היו לא מעט מקורות "פראיים" – אזרחים וחיילים משני הצדדים – שפרסמו ללא בקרה באתרי התקשורת החברתית את המתרחש בסביבתם הקרובה. בהדרגה הצטמצמה תופעה זו בעקבות מאמץ של השלטונות היריבים לכפות צנזורה. הפרסומים הללו עדיין קיימים, אבל פחות, ומציגים מידע נקודתי או אווירה ולא מידע כללי.

משמעויות ולקחים

בכוונת מכוון בחרנו שלא לאמץ גישה של קו מוסכם וקוהרנטי בין המאמרים השונים – מוצגות כאן דעות של החוקרים שחלקן מנוגדות זו לזו, וכמה מהמאמרים חופפים חלקית בתכנים ובדעות. עם זאת, לדעתנו אפשר לזקק ממכלול הכתיבה תובנות הרלוונטיות עבור ישראל, וכל גורם – בעיקר במערב – שמעוניין ללמוד וליישם לקחים מהמלחמה עד כה.

במישור המדיני

◆ **האצת העימות הבינְגוּשִׁי.** בעשור האחרון קידמה סין אסטרטגיה עולמית תְּקִיפָה הכוללת, בין היתר: התעצמות צבאית, התנהלות כוחנית במרחב הקרוב והתפשטות כלכלית על בסיס הקמת נתיבי תנועה על פני כדור הארץ, כולל העמקת החדירה למדינות אחרות. כפועל יוצא הלכה והסלימה תחרות מדינית וכלכלית בינה ובין ארצות הברית. היווצרות העימות הבינְגוּשִׁי בין רוסיה למדינות המערב על אדמת אירופה מאיצה את המעבר מעולם חד־קוטבי לעולם דו־קוטבי ואולי אף רב־קוטבי.

מצד אחד הדבר ניכר בהסלמת החיכוך בין ארצות הברית ובעלות בריתה באסיה לסין, אך מצד אחר ניכר ששני הצדדים אינם מרוצים מההסלמה לכדי "מלחמה קרה" חדשה, ואפשר שדווקא התקדים האוקראיני יהיה בסיס להסכמות ולהסדרה. סביר שההתפתחות העתידית תהיה תמהיל של שתי מגמות אלה, ומוקדם עדיין לקבוע איזה מהן תגבר.

אחת מסוגיות המפתח, שאינה מכוסה בחוברת זו, היא מערכי הגרעין של היריבים ואופן ההרתעה שהם מבססים. בהקשר הישראלי, אחת המדינות שעשויות להרוויח מתהליך של התקטבות עולמית היא איראן, ולכן הדינמיקה שתתפתח תשפיע גם על האתגרים הביטחוניים לישראל במרחב הקרוב.

◆ **חזרת הכיבוש והסיפוח.** הפלישה הרוסית לאוקראינה פתחה מחדש את מוסכמת היסוד בסדר העולמי מאז מלחמת העולם השנייה, ולפיה מדינות – בדגש על מעצמות – לא כובשות מדינות אחרות כדי לספחן (הגם שהיו מקרים חריגים). השינוי היסודי הזה עלול מצד אחד להיות תקדים למהלכים דומים (במוקד: סוגיית טאיוואן), אך מצד אחר הוא יכול לייצר התארגנויות ומהלכים בין-לאומיים שיאיימו בגביית מחיר כלכלי וצבאי כבד, באופן שירתיע את רוב המדינות החושבות לבצע מהלכים אלה. גם בסוגיה זו סביר שההתפתחויות העתידיות יהיו תמהיל של שתי המגמות. ישראל עשויה למצוא את עצמה בעין הסערה, בשל העובדה ששליטתה ביהודה ושומרון נתפסת בעיני רוב העולם ככיבוש בלתי חוקי, ולכן עשויה להיהפך לדוגמה להוכחת הטיעונים ולפעולה של מי מהצדדים.

◆ **קץ תופעת המלחמה הפוסט-הירואית.** החל בשנות ה-70 של המאה ה-20 התפתחה במערב התפיסה, שמלחמה היא רע לרוב לא הכרחי, שיש להימנע ממנה, וכאשר היא מתרחשת יש לנהלה במינימום נפגעים לכוחותינו ולאוכלוסיית היריב. במקביל להתבססות התפיסה הזו התנהלו בעולם – כולל על ידי המערב (אפגניסטאן, עיראק) – מלחמות עקובות מדם שגבו מאות אלפי קורבנות.

המלחמה באוקראינה מחזירה את מוראות המלחמה לליבה של אירופה, ותחייב את מנסחי האסטרטגיה המערבית לשינויים

בתפיסותיהם. גם מי שבונה על כך ששילוב של מכוונות מלחמה ובינה מלאכותית יפחית את מספר הנפגעים במלחמות עתידיות (לדוגמה שאלת הרלוונטיות בפרק הצבאי), יצטרך להיערך לפוטנציאל של מלחמה רחבה עם נפגעים רבים בחזית, בעורף ובעורף האזרחי של היריב, על כל המשתמע מכך בניהול המדיני של המלחמה.

◆ **גוש המדינות הפחות מזדהות.** בתהליך של התקטבות העולם בין גוש סיני-רוסי לגוש אמריקני-מערב-אירופי, מוצאות עצמן לא מעט מדינות בדילמה מדינית. בגיליון זה ההתייחסות היא להודו, לטורקיה ולישראל, אך יש לא מעט נוספות. לכל גוש עוצמה כלכלית, טכנולוגית וצבאית שיוצרת כדאיות להצטרפות מובהקת או לפחות להתקרבות אליו. עם זאת, הצטרפות או התקרבות בוטות מדי עלולות להביא את גוש היריב לגבות מחיר. גם לשמירה על אי הזדהות יש רווחים (יחס עוין פחות מהגושים) ומחירים (שיתוף פעולה ותמיכה מופחתת מהגושים). ישראל נמצאת בעמדה ייחודית בהקשר זה, משום ששימור הברית עם ארצות הברית הוא עיקרון יסוד במדיניות הביטחון הלאומית, ובה בעת מחיר הפיכתנו ליריבים מובהקים של סין ושל רוסיה יקר אף הוא. עמדה זו תחייב מדיניות חוץ הרבה יותר ניואנסית ממה שישראל מורגלת בה.

◆ **השתנות שוק האנרגיה העולמי.** המלחמה מזעזעת את שוק האנרגיה העולמית, ומביאה לתמורות בו. הצורך האירופי

להתנתק מהנפט ומהגז הרוסים מחד גיסא, והצורך של רוסיה למכור אותם לגורמים אחרים כדי לשמר את יציבותה הכלכלית ולממן את המאמץ המלחמתי מאידך גיסא, הובילו לשינוי במגמות מפתח בשוק האנרגיה העולמי. במסגרת זו יש שינוי בתמהיל הספקים-צרכנים בתחום האנרגיה בעולם, האצה מהותית בקידום מיזמי תשתית שיהיו "חיווט מחדש" של רשת האנרגיה העולמית, ותשתיות של אנרגיה ירוקה מתחזקות כצורך לאומי וכבסיס לאספקת אנרגיה מקומית.

סוגיה מקבילה לאנרגיה שמוזכרת אך לא מפותחת בגיליון זה, היא ביטחון המזון, שגם בו התרחשו תנודות משמעותיות בעיקר עקב היותן של רוסיה ושל אוקראינה "אסם תבואה" עולמי. ההשתנות בשוק האנרגיה העולמית מציבה את ישראל בנקודה ייחודית כספקית אפשרית הן של גז והן של טכנולוגיות אנרגיה ירוקות, וכנתיב מעבר אפשרי (ובטוח יותר) של נפט וגז לשני הכיוונים (על בסיס קצא"א). ספק רב אם יש לישראל את היכולת האמיתית למצות הזדמנות זו, והדרך העיקרית עבודה לעשות זאת היא על בסיס הסכמי אברהם ובעיקר בפיתוחם גם לסעודיה.

במישור הצבאי

◆ **תפקידה הקריטי של האסטרטגיה הצבאית במלחמה בין יריבים גדולים.** ניתוח יחסי הכוחות לפני המלחמה היה מטעה. צבא אוקראינה היה (ונותר) הצבא הגדול ביותר באירופה, ואילו צבא

רוסיה – שהיה אומנם גדול ומצויד יותר – הפעיל בפועל כוח נחות בגודלו בגלל מגבלות חוקיות ופנימיות (זאת כנראה דוגמה ייחודית ב־300 השנים האחרונות שבהן צבא רוסיה נלחם בנחיתות כמותית).

במצב של איזון יחסי, תוצאות המלחמה עד כה נובעות מרלוונטיות האסטרטגיה הצבאית של כל אחד מהצדדים: מהלך הפתיחה הרוסי כ"מבצע מיוחד" כשל באופן חרוץ, עקב הגישה הבסיסית המוטעית שאוקראינה תתפרק מבפנים בשילוב של לחץ צבאי מוגבל וחתרנות; ואילו מתקפת הנגד האוקראינית הביאה להישגים מוגבלים – למעט באזור חרקיב שעליו לא הגנו הרוסים כראוי – בשל ההחלטה לתקוף לכל רוחב החזית, תוך הנחה שהרוסים חלשים ממה שהם באמת.

במלחמה כוללת בין שני צדדים בעלי יכולות צבאיות ניכרות (למשל עימות אפשרי בין ישראל לאיראן) יש חשיבות קריטית לדרך שבה נבנית האסטרטגיה הצבאית בשיח מציאותי ופתוח, בין רצון הדרג המדיני ליכולות המבצעיות והערכה סבירה של פוטנציאל הישגים והסיכונים. עבור ישראל, האתגר הגדול כיום בהקשר זה הוא לתכנן עימות משולב עם איראן וחזבאללה, באופן שהיכולות המבצעיות של צה"ל יצליחו להביא הישג צבאי מהותי, שיממש את יעדיה המדיניים ויהיה הבסיס למנגנון סיום אפקטיבי ללחימה.

◆ **הצורך בעומק וביתירות לאומית וצבאית בדגש על תמרון יבשתי רחב.** צבא הנכנס למלחמה והעורף הלאומי התומך אותו, צריכים להיות מוכנים שהתוכנית המקורית לא תצלח. במצב זה הצבא והעורף הלאומי צריכים להיות בעלי עומק ויתירות שיאפשרו מימוש של מהלכים חלופיים, ואפילו כניסה למלחמת שחיקה ממושכת. במתארים כאלה גובר הצורך ביכולות תמרון יבשתי נרחבות, שהן הגיבוי העיקרי במצב של אי הצלחת מאמץ האש להביא את ההישג הרצוי, ולכן "תעודת הביטוח" שבלעדיה קשה לצאת מלכתחילה למבצע צבאי.

נוסף על כך, סיוע צבאי חיצוני – כפי שבא לידי ביטוי בתמיכה של חברות נאט"ו באוקראינה – לא עומד בקצב ובהיקף של הגיבוי הנדרש, ומשמעות התלות בו היא הגדלת המחיר בנפגעים בחזית ובעורף. עומק ויתירות אלו צריכים לבוא לידי ביטוי בהיקף ההצטיידות, במלאי התחמושת והחלפים ובאימונים ובכשירות של זרועות הצבא העיקריות. ברמה הלאומית משמעות מרכזית היא הצורך להגן על התנועה בנתיבי השיט הקריטיים, שרוב מוחלט של האספקה והמסחר הבין־לאומיים עובר בהם. עבור ישראל המשמעות היא שעליה להיות ערוכה באופן עצמאי למערכה ממושכת גם במישור הצבאי, וגם במישור העורף הלאומי ואבטחת נתיבי השיט.

◆ **חשיבות העליונות האווירית.** השגת עליונות אווירית מעל שטח היריב ופגיעה בו מהאוויר – ולא מנגד – היא משימה חדשה

יחסית עבור כוחות האוויר הרוסיים. הביצועים בתחום זה במהלך המלחמה מעידים שהרוסים לא הצליחו בפועל לפתח יכולת אפקטיבית כזו. האוקראינים – שתורתם האווירית מבוססת אף היא על התורה הסובייטית ההגנתית – הצליחו למנוע מחיל האוויר הרוסי להשיג חופש פעולה מעל זירת המלחמה.

המענה הרוסי לכישלון – הסתפקות בירי מנגד באמצעות טילים וכטמ"מי נפץ – התברר כבלתי מספק עקב הכמות המצומצמת שיכלו לשגר ויכולות יירוט של האוקראינים. גם האחרונים מנועים מלנצל את כוחם האווירי על ידי עוצמת ההגנה האווירית הרוסית. כפועל יוצא הרכיב האווירי של שני היריבים אינו מצליח לשחק תפקיד מהותי בלחימה, שעיקר מהלכיה – הישגיה וכישלונותיה – קרקעיים. המשמעות הנובעת מכך, גם לישראל, היא שיש להמשיך ולהשקיע משאבים רבים בהשגת עליונות אווירית, משום שהיא תנאי שהעוצמה האווירית תוכל להיות משתנה מהותי בניהול המערכה הכוללת ובקרבות בחזית.

◆ **מוגבלותם של "המאמצים האחרים".** הפעלת הכוחות המיוחדים בעיר קייב במהלך הפתיחה של המלחמה, בניסיון לערוף את ההנהגה המדינית של אוקראינה כדי לסיים את המלחמה באבחה אחת, לא הביאה להישג המיוחל משום העדר הפתעה ותלותם של כוחות אלה במעטפת ובחבירה של כוחות רגילים גדולים, וכשאלה לא הצליחו להגיע בזמן נאלצו הכוחות

המיוחדים לנהל קרב נסיגה קשה. כישלונם של הכוחות הראשונים שנועדו להגיע ולתמוך בכוחות המיוחדים – כוח שהונחת בשדה תעופה ליד העיר – נבע אף הוא מהעדר הפתעה ומהפעלת כוח קטן מדי ביחס לגודל המשימה.

למאמצים בתחום הסייבר והתודעה הייתה השפעה מוגבלת עד זניחה על מהלך המלחמה. התקפות הסייבר של הרוסים, שנועדו להשבית את תשתיות הממשלה והצבא של אוקראינה – כולל את מערכת תקשורת הלוויינים שלה מיד עם פתיחת המלחמה – הצליחו רק חלקית, והשפעתן על התפתחות המלחמה הייתה זניחה. עם זאת, הכישלון הרוסי נבע בין היתר מהתארגנות מקדימה של האוקראינים בסיוע חברות וממשלות מערביות ליצור הגנה יעילה, יתירות וחלופות לא ממוחשבות.

מנגד, מאמצי התודעה המרשימים של האוקראינים על דעת הקהל הרוסית לא הצליחו להביאה לערער על מדיניות ממשלת רוסיה, באופן המשליך מהותית על התפתחות המלחמה. עבור ישראל הלקח העיקרי הוא שהמאמץ החשוב ביותר בסייבר הוא ההגנה, בעיקר על תשתיות קריטיות, וכי במהלך מלחמה – בשונה מהשגרה והמב"ם – מבצעים מיוחדים, מהלכים התקפיים בסייבר ומבצעי תודעה, הם מאמצים מסייעים למאמצים הצבאיים העיקריים שהם הפעלה נרחבת של הכוחות הרגילים. תפקידם לסייע ולמנף אותם, ופחות לחתור להישגים עצמאיים.

המלחמה באוקראינה משנה כמה מתבניות היסוד של הדינמיקה המדינית והצבאית הבינלאומית, והפריכה כמה מהתיאוריות החדשניות על מאפייני מלחמות העתיד, ועדיין נמשכת. לכן סביר שכמה מהמשמעויות הכוללות של המלחמה יתגלו רק בעוד שנים רבות – הרבה לאחר סיומה. עם זאת, לדעתנו חיוני שגורמים מדיניים וצבאיים ישראלים העוסקים בתכנון המדיניות והאסטרטגיה, בניין כוח צבאי והפעלתו, יטמיעו כבר היום לתוך עבודתם את לקחי הביניים כדי להתאים את המענה למציאות. כולם עושים זאת – האמריקנים, האירופאים, הסינים, האיראנים – ובתחרות הלמידה, מי שיצליח להבין את הלקחים הנכונים ולהפוך אותם לעשייה רלוונטית – יהיה ביתרון על יריביו.

קריאה מועילה.

איתן שמיר

שי שבתאי

עדו הכט